
BÁN KATALIN

Seneca *Medeájának* őrület-metaforái

Seneca's tragedies are characterized by widespread use of metaphors, emotions and personality traits of heroes and heroines often appear in imagery representations. In my study, I intend to examine the central anger metaphors and pictorial representations of Seneca's Medea, that is, the metaphors of various manifestations of the sea storm, the fire and the snake which are represented and in many cases intertwined with each other in the character of the heroine. The Medea is a drama of the anger, the destructive forces in the soul, the revenge, which Seneca often expresses with the use of these pictorial representations and compares them to the destructive forces of nature. Their various aspects are complex and versatile in Seneca's prose and poetry.¹

Seneca tragédiáit tudatos, széleskörű metafora- és szimbólumhasználat jellemzi, a főhősök érzelmei és személyiségvonásai sokszor képi ábrázolásokban jelennek meg.

A *Medeában* is megfigyelhetjük e harag- és őrület-metaforákat, képi ábrázolásokat, főként a tengeri vihar különböző megjelenési formáinak valamint a tűznek és a kígyónak a szimbolikáját: ezek a képi elemek egységesen jelen vannak és sok esetben össze is fonódnak egymással a főhős karakterábrázolásában. A *Medea* a harag őrületének drámája, s az indulatok természetét Seneca igen gyakran e képi világ segítségével jeleníti meg, mibenlétüket a természetben előforduló romboló erőkkel veti egybe. Összehasonlítva Euripidessel, Seneca a hősnő haragját sokkal több esetben fejezi ki e képi reprezentációkkal, metaforái nem pusztán díszítőelemek, hanem kognitív tartalommal bírnak, amelyekkel a költő tudatosan közvetíti az emberi indulatokkal kapcsolatos sztoikus nézete-

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

it.² Mivel e metaforák használata nem korlátozódik Seneca drámaköltészetére, érdemes prózáját is megvizsgálni, hogy szerepét teljes mértékben megértsük.

Seneca prózájában a vihar változatos képi megjelenítéseit használja az emberi érzelmek, indulatok kapcsán – mindenekelőtt a *De Tranquillitate animi*-ben és a *De Irá*-ban. A nyílt tengeren tomboló vihar az emberi dühöt, a lélek háborgását és bizonytalanságát jelképezi, e képi reprezentáció az ideális sztoikus lelkiállapot ellentétéként jelenik meg annak kontrasztjaként. Seneca számára a természet inspirálta metaforák különösen fontosak a természet iránti nyilvánvaló érdeklődése miatt. Az a gondolat, hogy a természettel összhangban kell élni, Seneca munkássága nagyobb összefüggéseinek megértéséhez alapvető. A vihar képe ilyen módon nem pusztán elszigetelt metafora, hanem mind a senecai filozófiához, mind a szerző stílusához szervesen kapcsolódik.

Seneca metaforakészletében ezek az alakzatok tematikailag rendszerre szerveződnek. A vihar metaforája nem csupán egyetlen érzelmi állapotot reprezentál, hanem két további kulcsfontosságú szempontot is tartalmaz: a vihar dühe és ereje egyrészt az emberi haragot jelképezi, másrészt kaotikussága a lélek hullámlásait és bizonytalanságát jeleníti meg.³

A vihar metaforáját ebben az értelemben alkalmazza Seneca a *De irá*-ban is. A harag itt viharként tombol: *tempestas (...) desaevit* (Sen. Ir. 3, 1, 1). A vihar természeti képe írásai tükrében világos kapcsolatban áll a harag filozófiai koncepciójával. Szerinte valamennyi indulat közül a harag a legveszélyesebb, mert nem fokozatos, hanem könyörtelenül és fékezhetetlenül csap le, mint a villám és a zivatar.⁴ Ebben a közvetlen összehasonlításban a harag kontrollálhatatlan intenzitására vonatkozóan Seneca a vihart a képi ábrázolás segítségével az érzelem szimbólumává teszi.

² BARTSCH (2009: 213).

³ LETICA (2016: 51).

⁴ Sen. Ir. 3, 1, 4: *Etiam si resistere contra adfectus suos non licet, at certe adfectibus ipsis licet stare: haec, non secus quam fulmina procellaeque et si qua alia inrevocabilia sunt quia non eunt sed cadunt, vim suam magis ac magis tendit.*

A viharképek metaforájának másik vonatkozási pontja a bizonytalanság, a lélek hullámozása. Ez elsősorban a *De Tranquillitate Animi*-ben jelenik meg. Seneca filozófiája a sztoikus nyugalmat tűzi ki célként olvasói számára, ezért a bizonytalan elmét az ezernyi hullám képével jeleníti meg: *mille fluctus mentis incertae* (Sen. *Tranq.* 11, 10), továbbá azt is kifejti, hogy sok „viharral” kell szembeszállniuk azoknak, akik nem következettek és nem egy útra összpontosítanak.⁵

A metafora két komplementer jelentése egyszerre jelenik meg Seneca Medeájában a harag és a bizonytalanság kifejezésére. Mind a dajka, mind maga Medea utal örült, instabil és düh vezérelte állapotára a vihar különböző képi ábrázolásaival. A dajka, aki Medea elkövetkezendő tetteinek kiszámíthatatlansága miatt aggódik, a hullámveréshez hasonlítja Medea érzelmi állapotát, s azon tűnődik, hová fog lecsapni, és hol fog megtörni e tajtékzó víztömeg.⁶ A felkavart víz és a hullámok metaforájával Seneca Medea haragját és változékonyságát egyetlen erőteljes költői képpel illusztrálja. A hullámverés ábrázolása nem csupán romboló jellegű, hanem a lélek bizonytalanságának, ingadozásának, változékonyságának kifejezője is. Később Medea ugyanezzel jellemzi saját érzelmi állapotát, amikor haragját és lelki ingadozását erős hasonlattal fejezi ki: ahogyan a szelek háborúznak, korbácsolják a tajtékot, ahogyan forrong a tenger, úgy hullámozik lelke is, s úgy szakítja kétfelé az örvény.⁷ Seneca itt is felhasználja a vihar természeti képét közvetlen összehasonlítás formájában. A szelek haragosan háborúznak (*bella... gerunt*), a *dubiumque fervet pelagus* kifejezések pedig szintetizálják a metafora két kulcsfontosságú aspektusát: a tenger bizonytalanul zúg haragjában.

Ahogy a forgószelek és a természet más erői olykor felborítják a világ természetes rendjét, úgy a Seneca által megjelenített lelki „forgószelek”, az alkalmi, de olykor elkerülhetetlen indulatok is természetes erők, ame-

⁵ Sen. *Tranq.* 9, 3: *non potest umquam tanta uarietas et iniquitas casuum ita depelli, ut non multum procellarum irruat magna armamenta pendentibus.*

⁶ Sen. *Med.* 390–392: *haeret minatur aestuat queritur gemit. quo pondus animi verget? ubi ponet minas? ubi se iste fluctus franget? exundat furor.*

⁷ Sen. *Med.* 9, 39–44: *anceps aestus incertam rapit; ut saeva rapidi bella cum venti gerunt, utrimque fluctus maria discordes agunt dubiumque fervet pelagus, haud aliter meum cor fluctuatur: ira pietatem fugat iramque pietas.*

lyek legyőzhetik a racionális gondolkodást.⁸ Ennek értelmezésében a forgószelel nem feltétlenül konkrét érzelmeket szimbolizál, inkább azt sugallja, hogy a szelek természetüknél fogva kaotikus jellegűek, s ily módon tükrözik a nem sztoikus eszmék vezérelte emberi természetet. Így, bár a haragot és a lélek ingadozását viharokképpel illusztráló metaforák döntő fontosságúak Senecánál, a szerző voltaképpen az emberi természetet jelképezi globálisan, mindazokét, akik nem gyakorolják a sztoikus filozófiát.⁹ Ezt a mindent magába foglaló vihar analógiája érzékelteti a *De irában*. A vonatkozó helyeken Seneca a vihar képzetében találja meg az emberi érzelmek, indulatok végső analógiáját: éppen úgy, ahogyan a felső légkör mentes minden zavartól, azaz felhőktől, viharoktól és szélfúvástól, az ideális sztoikus elme is, magasztos és bölcs lévén, mentes a túlzásoktól és olyan indulatoktól, mint a harag, a lelki bizonytalanság. Azonban ahogy a légkör alacsonyabb részein olykor villámok cikáznak, és viharok dúlnak, úgy a gyarló emberben is lelki vihar tombolhat, amit harag, bosszú és szenvedély kísér.¹⁰

Összegezve: Medea haragjának jellege, megnyilvánulási módja és abból születő bosszúja a senecai viharokképek arcát mutatja, azaz ingadozó, változékony, kiszámíthatatlan, féktelenül áramló, háborgó, megállíthatatlan és romboló.

A tűzmotívum – a viharhoz hasonlóan – ugyancsak az emberi harag és szenvedély rombolásának bemutatására szolgál Senecánál. A tűz a természet egyik legerősebb és legpusztítóbb eleme, amely a filozófus számára az emberi haraghoz hasonlatos: ha egyszer megadjuk neki magunkat, aligha akadályozhatjuk meg a környezetünkben való rombolást. Seneca a *De constantia sapientis*ben a sztoikus bölcs lelki stabilitásának megdönthetetlenségét hangsúlyozza, akit áthatolhatatlan falak védenek a tűztől, nincs rajtuk egyetlen rés sem, magasak, áthághatatlanok, men-

⁸ WILLIAMS (2005: 422).

⁹ LETICA (2016: 58).

¹⁰ Sen. Ir. 3, 6, 1: *Nullum est argumentum magnitudinis certius quam nihil posse quo instigeris accidere. Pars superior mundi et ordinatio ac propinqua sideribus nec in nubem cogitur nec in tempestatem impellitur nec versatur in turbinem; omni tumultu caret: inferiora fulminantur. Eodem modo sublimis animus, quietus semper et in statione tranquilla conlocatus, omnia infra se premens quibus ira contrahitur, modestus et venerabilis est et dispositus.*

tesek a tűz lángjától és hevétől.¹¹ A *De irā*ban a dühös ember külső megjelenését írja le a tűz szimbolikájával: szemei tűzben égve villognak, arca a vértől tűzvörösre vált, vadsága és kiszámíthatatlansága a tűz természetéhez hasonlatos.¹² Mint fentebb már hivatkoztunk rá, Seneca a négy elemről értekezve használja a következő analógiát: haragossá szerinte a lélek hevessége tesz olyanokat, akikben a tűz eleme dominál, mert a tűz erőteljes és kitartó.¹³

A kar a hősnő dühének elvakultságát, pusztító mivoltát, kompromisszumra való képtelenségét jellemzi e motívummal: elszántságát a tűzhöz hasonlítja, amelyet nem lehet megfékezni, ha bosszú szítja.¹⁴ Nem irányítható sem gyepőlővel, sem zablával, ha már egyszer manifesztálódott, azaz ilyen esetben már nagyon nehéz a ráció tanácsait követni, tudatosan visszafordítani a lélek bosszúvágyát és megelőzni esetleges tettegességének negatív következményeit. Máshol még a tűz pusztító erejénél is erősebbnek és veszélyesebbnek mutatja be haragját, ahogy a megcsalt és csalódott kolkhiszi asszonyban a gyűlölet lángjai lobognak.¹⁵

A dajka a következőképpen írja le Medea haragját: dühét lelke tűzben táplálja.¹⁶ A tűz, a láng szimbólum jelentését itt mint a lélek „árnyékát” értelmezhetjük, amely a harag és az abból fakadó bosszú hatására a felszínre tör, először pislákol, lassan manifesztálódik, majd ereje teljében visszafordíthatatlanul pusztulást von maga után. Fizikai megjelenését is a tűzmotívummal írja le: orcája lángol a dühtől, mihelyt tudomást szerrez szerelme nászáról.¹⁷

¹¹ Sen. *Const. Sap.* 6, 8: *sapientem tuentur et a flamma et ab incursu tuta sunt, nullum introitum praebent, excelsa, inexpugnabilia, dis aequa.*

¹² Sen. *Ir.* 1, 4: *flagrant ac micant oculi...*

¹³ Sen. *Ir.* 2, 19: *Iracundos fervida animi natura faciet, est enim actuosus et pertinax ignis...*

¹⁴ Sen. *Med.* 591–593: *caecus est ignis stimulatus ira/nec regi curat patiturue frenos/aut timet mortem.*

¹⁵ Sen. *Med.* 579–582: *Nulla uis flammae tumidiue uenti / tanta, nec teli metuenda torti / quanta cum coniunx uiduata taedis/ardet et odit.*

¹⁶ Sen. *Med.* 671–672: *immane quantum augescit et semet dolor / accendit ipse uimque praeteritam integrat.*

¹⁷ Sen. *Med.* 387: *flammata facies.*

Medea maga is használja e metaforát haragjának és bosszújának megjelenítésére, mikor a halálünnepre készülve Hecatét idézi meg és a lángokat, hogy tomboljanak és pusztítsanak el mindent.¹⁸

Seneca a vihar- és a tűzmotívumokat gyakran összekapcsolja a harag szenvedélyének még szemléletesebb ábrázolásával mind prózájában, mind a *Medeában*. A harag olyan szörnyeteg, mint a tűz, a gyülekező vihar és a sötétség.¹⁹ A *Naturales quaestiones*ben a sztoikus hagyományokat követve egyszerre ír a tűz és víz eleméről, mert ezek uralják a földet, annak pozitív, ugyanakkor negatív, romboló jellegű szubsztanciái is.²⁰ A *De irá*ban is többször felhossa a tűz- és tengeri viharmotívumot mint harag-metaforákat: a dühös ember szeme tűzben ég, a tengert viharra korbácsolja, pusztulás és sötétség marad utána.²¹ Seneca szerint a sztoikus bölcs elméje olyan, mint a kőzet, amely a tűz számára áthatolhatatlan, megőrzi szilárdságát és alakját hasonlóan a tengerbe nyúló sziklaszirthez, mely megtöri a habokat, de nyoma sincs rajta a tenger dühének, bármeddig is ostorozta.²² Ugyanilyen a bölcs lelke is: erős és megingathatatlan minden csapás esetén. Seneca a tűz és a tenger pusztító erejének felmutatásával az emberi szenvedély veszélyes voltát szimbolizálja, amelyektől óvakodni kell.

A tragédiában a dajka intésére a hősnő e két elem szimbolikájával jellemzi magát: lásson benne a dajka tüzet és istennyilát, azaz a tűz és a vihar mindent elsöprő erejét.²³ A két metafora összekapcsolódása Medea szavaiban is megmutatkozik, amikor haragját jellemzi: a felkorbácsolt *Pontus*, a viharos tengerár, a szél szította tűzvész sem olyan erős és pusztító, mint a lelkében forrongó düh.²⁴ *Mare ... fervebit ... procellosum mare ... vis ignium*: a metaforapárok ismétlődnek, egymásba fonódnak és erősítik egymás romboló szimbolikáját. A kórus is e metaforapárt használja, mikor Medea haragját jellemzi: sem a tűzben, sem a haragos vi-

¹⁸ Sen. *Med.* 577–578.: *uocetur Hecate. sacra letifica appara: / statuantur arae, flamma iam tectis sonet.*

¹⁹ PRATT (1963: 232).

²⁰ Sen. *Nat. Quest.* 3, 28, 7.

²¹ Sen. *Ir.* 2, 35, 5; 3, 12, 4; 3, 27, 2.

²² Sen. *Const. Sap.* 3, 5.

²³ Sen. *Med.* 166–167.

²⁴ Sen. *Med.* 408–414.

harban nincs akkora erő, mint a hősnő lángoló haragjában.²⁵ Haragja következtében leég az ikerpartú Corinthus, és összezsap a két tengerár.²⁶ A dráma végén is tanúi lehetünk e két elem romboló, s a pusztításban egymást kiegészítő és segítő voltának: a víz nemhogy oltja a tüzet, hanem tovább szítja lángját, pusztító erejük egybeforr és eléri tetőpontjukat.²⁷ Medea bosszúja bevégeztetett, haragjának metaforái, bármennyi ellentétet hordoznak magukban, egybefonódnak a hősnő indulatának együttes kifejezőiként. Pratt a két metaforát összekapcsolva jellemzi a hősnőt: Medea maga a szenvedély lángoló vihara.²⁸

A dráma másik központi motívuma és szimbóluma a kígyó, aki már a dráma kezdetétől Medea haragja és az általa táplált bosszúja, örülete megtestesítőjeként értelmezhető.²⁹ Seneca az állat fenyegető, csendes, kiszámíthatatlan és halálos arculatát, a benne megtestesülő pusztítás rejtett természetét, szimbolikáját emeli ki:³⁰ a kígyók mozgása, amikor lappangva előjönnek búvóhelyükről és megtalálják áldozataikat, hullámzó és tekervényes, s amint megérintik, máris átítatják őket mérgükkel.

Seneca prózai műveiben szintén használja a kígyómotívumot. A harag intenzitását és lefolyását egybeveti a kígyók természetével: eleinte a harag is rejtve jelentkezik, majd megjelenik és gyorsan lecsap. Első „csapásai” vadak és kegyetlenek, majd kimerül, mint a kígyó második marásakor, amikor fogai már ártalmatlanok.³¹ A harag mint szenvedély éppily gyorsan jelenik meg és éri el maximális intenzitását, viszont lendülete és ereje gyorsan alább is hagy, emiatt következetlen, képtelen a kompromisszumra, és vagy túllépi a kellő határt vagy idő előtt megtor-

²⁵ Sen. Med. 579–581: *Nulla vis flammae tumidive venti tanta / nec teli metuenda torti, / quanta cum coniunx viduata taedis / ardet et odit.*

²⁶ Sen. Med. 35–36: *gemino Corinthos litori opponens moras/cremata flammis maria committat duo.*

²⁷ Sen. Med. 889–890: *alit unda flammis, quoque prohibetur magis, magis ardet ignis; ipsa praesidia occupat.*

²⁸ PRATT (1963: 215).

²⁹ NUSSBAUM (2009: 454).

³⁰ A kígyó szimbolikájával kapcsolatban ld. VÍGH (2019: 183–189).

³¹ Sen. Ir. 1, 17, 6: *Primi eius ictus acres sunt; sic serpentium venena a cubili erepentium nocent, innoxii dentes sunt, cum illos frequens morsus exhaust.*

pan. A kígyómarás hasonló: az első halálos, a második azonban már veszélytelen.

A *De clementiában* Seneca a kígyómotívumot a gonosz és dühös ember megszemélyesítésére használja. A parányi kígyók észrevétlenek maradnak, nem vesszük észre őket, eszünkbe sem jut kutatni utánuk, de mikor valamelyik hirtelen és a megszokott mértéket túllépve szörnyeteggé válik, pusztító ereje manifesztálódik, nem lehet már megállítani: megfertőzi nyálával a forrásokat, lehelete mérgező, és pusztulást hagy maga után.³²

A *Medeában* a kígyók először a fúriák hajában jelennek meg, ahol mintegy a hősnő bosszúját előre sejtetve vonaglanak, és véres kezeikkel tartják a lángoló fáklyát.³³ A kígyómotívum – főként a bosszúálló istennők hajában, de kígyós ostor formájában is – a fúriák attribútuma, szervesen hozzájuk kapcsolódik mint bosszút és rombolást szimbolizáló jelkép, bár ez önmagában nem senecai sajátosság, hiszen mitológiai szerepük adott volt a drámaíró számára.³⁴ A kígyó halált hozó mivoltát a kórus is hangsúlyozza: bármilyen jól ismerte sorsát, még Idmon sem tudta felvenni a harcot a kígyó ellen Libya homokján.³⁵ A kígyószimbólum a negyedik felvonásban a dajka rémült monológjában jelenik meg újra, amikor Medea varázsdalairól beszél. Medea a föld és ég összes kígyóját hívja, akik baljósan, hatalmuk tudatában bújnak elő rejtekhelyeikről a varázslónő szavaira villás nyelvükkel fenyegetve és arra várva, hogy kire hozzanak halált.³⁶ Ilyen értelemben halálszimbólum, a rombolás kifejezője, a hősnő lelkében lévő gonosz indulatok reprezentálója.

Ezután a hősnő monológjában találkozunk kígyókkal, mikor hívja a Kígyót, az égbolt északi csillagképét, majd Pythót, Hydrát és Colchis órkígyóját, hogy hamvaikból kikelve halálos mérgeket bosszújának

³² Sen. Clem. 1, 25, 4: *Serpentes parvulae fallunt nec publice conquiruntur; ubi aliqua solitam mensuram transit et in monstrum excrevit.*

³³ Sen. Med. 14–15: *crinem solutis squalidae serpentibus / atram cruentis manibus amplexae facem.*

³⁴ A fúriák kígyómotívumának irodalmi példáihoz ld. BOYLE (2014: 112).

³⁵ Sen. Med. 652–653: *Idmonem, quamvis bene fata nosset, / condidit serpens Libycis harenis.*

³⁶ Sen. Med. 686–688: *hic saeva serpens corpus immensum trahit / trifidamque linguam exertat et quaerit quibus / mortifera veniat.*

szolgálatába állítsák.³⁷ Majd Phoibét szólítja, akinek vérharmatos koszorút készít, amelyet kilenc kígyó áldozatából font, és felajánlja Typhous, a kígyólábú óriás *gigas* testét.³⁸ Monológjában az állat minden fajtát egybegyűjti bosszúja beteljesítéséhez,³⁹ testükből pedig mérget von ki, amely a tűz rejtett magját őrzi, s e tüzes mérreg lesz Creusa végzete, Medea bosszújának eszköze (*urat serpens flamma medullas*).⁴⁰ A varázsigét követően a kígyó szimbolika a dráma végén jelenik meg legközelebb, mikor fúriák serege közeledik, és a hősnő fivérének árnyalakja bosszuért kiált, ostorcsapására pedig óriáskígyó kunkorodik.⁴¹

A kígyó- és a tűzmotívumok szintén összekapcsolódnak mind prózájában, mind a *Medeában*, ha Seneca a haragot és szenvedélyt akarja leírni, ami annál is kézenfekvőbb, mert a kígyó mint sárkány magában hordozza a tűz motívumát. Seneca a *De irában* a dühtől szenvedő ember külső megjelenéséről beszél: ilyenkor – mondja – az ember lelkével együtt a teste is csúffá válik, és kígyókkal és tüzes lánggal körülvett alvilági szörnyekhez hasonlítja a haragot.⁴² Medea Hecaté megidézésekor köti össze a kétféle harag-metaforát: kígyós lángnyelv égesse el Creusát és leljen szörnyű halált.⁴³ A kígyó- és tűzmotívum egyszerre fejezi ki, vetíti előre és erősíti fel a mű baljós zárlatát, tragikumát, a hősnő bosszúvágyát, amely megállíthatatlan, olthatatlan és halálos, akár a tűz, és mérgező, akár a kígyómarás.

Seneca a természetből vett képi ábrázolásokkal, metaforákkal a dráma egyfajta „belső valóságát és dinamikáját” jeleníti meg. A természet romboló erői az erkölcsi romlás, az indulatok veszélyes voltának szimbólumai, mivel Medea kudarcot vall az önuralom gyakorlásában. Ahogy a természetben elolthatatlan tűz, a tomboló tengeri vihar és a megfékezhetetlen, agresszív kígyó a pusztítást hordozzák magukban,

³⁷ Sen. *Med.* 694–704.

³⁸ Sen. *Med.* 771–774: *Tibi haec cruenta serta texuntur manu, / nouena quae serpens ligat, / tibi haec Typhoeus membra quae discors tulit, / qui regna concussit Iouis.*

³⁹ Sen. *Med.* 705–706: *Postquam euocauit omne serpentum genus / congerit in unum frugis infaustae mala.*

⁴⁰ Sen. *Med.* 818.

⁴¹ Sen. *Med.* 961–962: *ingens anguis excusso sonat / tortus flagello.*

⁴² Sen. *Ir.* 2, 35, 5: *qualia poetae inferna monstra finxerunt succincta serpentibus et igneo flatu.*

⁴³ Sen. *Med.* 818–819: *imas / urat serpens flamma medullas.*

úgy Medea örülete is halálos, megfélemezhetetlen, pusztító és mérgező. A természeti erőknek és az egyén lelki háborgásának összehasonlítása és metaforákban való megjelenítése a sztoikus filozófiával összhangban állnak. Ha nem élünk a sztoikus filozófia követelményei szerint összhangban a természettel, a lélek egyensúlya felborulhat, és a lélek egészenek racionális döntésekért felelős részétől az érzelmek vehetik át az irányítást.

Felhasznált irodalom

- BARTSCH 2009 S. BARTSCH, *Senecan metaphor and Stoic self-instruction*, in: S. Bartsch, D. Wray (eds.), *Seneca and the Self*, Cambridge, 2009, 188–221.
- BOYLE 2014 A. J. BOYLE, *Medea, edited with Introduction, Translation, and Commentary*, Oxford, 2014.
- LETICA 2016 A. LETICA, *Storm Imagery in Senecan Poetry and Prose*, *Discentes*, 2 (2016) 50–60.
- NUSSBAUM 2009 M. C. NUSSBAUM, *Serpents in the Soul: A Reading of Seneca's Medea*, in: M. C. Nussbaum, *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*, Princeton, 2009, 439–483.
- PRATT 1963 N. T. PRATT, *Major Systems of Figurative Language in Senecan Melodrama*, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 94 (1963), 199–234.
- VÍGH 2019 VÍGH É. (szerk.), *Állatszimbólumtár*, Budapest, 2019.
- WILLIAMS 2005 G. WILLIAMS, *Seneca on Winds: The Art of Anemology in Natural Questions 5*, *American Journal of Philology*, 126 (2005), 417–450.